

Cultural studies

STRUCTURI SOCIALE SI IDENTITĂȚI ETNICE ÎN
EPOCA METALELOR ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

SOCIAL STRUCTURES AND ETHNIC IDENTITIES IN
THE METAL AGE IN SOUTH-EASTERN EUROPE

Simona LAZĂR

Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Ploșor” Craiova al
Academiei Române/ “C.S. Nicolăescu Ploșor” Institute for Research in Social
Studies and Humanities from Craiova of the Romanian Academy

e-mail: simonalazar@ymail.com

Abstract: *In the last decades there had been proposed several theoretical models for different types of exchanges, from those that took place among the neighboring communities to the long distances ones, through the help of the intermediaries. The mechanisms of the goods circulation, essentially different from what we understand today through this process, were based on the principles of reciprocity and redistribution. In order to understand them, and also other aspects related to the complex system of the social and power relations, an important role had the ethno-anthropological studies that offered different interpretation models. It was debated a lot in the Anglo-Saxon literature and not only, on the fact that the contemporary archaeologist judges, inevitably, the objects and the concrete situations from the digs, according to some criteria completely different from the studied cultural context, because he belongs to another “world”, with other psych-socio-cultural features than the people from the near past, this socio-social distance that comes between the archaeologist and the artifact, along with the temporal one, determining the opacity of the last one.*

The archaeological data mustn't permanently inter-relate with the theories. It isn't always sure that these “stylistic” or “aesthetic” criteria that we consider to be significant were considered the same by the potter from the past. The “style” changes had been many times forcedly associated with the replacement of an archaeological culture with another or changes in the ethnic structure of a community. The changes that appeared in certain types of artifacts can be explained only through economic or symbolic mutations, not necessarily through cultural influences understood linearly (as the representation of some chronological relations between the human groups or through the ethnic relation).

Keywords: social structures; social relations; prehistory; cultural changes; ethnic identity.

Analiza structurilor sociale la nivelul societăților preistorice a început să preocupe cercetarea arheologică din ultimele decenii ale secolului XX, ea fiind influențată de metodele și modelele de cercetare utilizate în domeniul antropologiei și etnologiei. Claude Lévi-Strauss arăta că

„problema nu ține de etnologie, ci de epistemologie./.../ În primul rând o structură prezintă un caracter de sistem. Ea constă din elemente, astfel încât o modificare a unuia dintre ele atrage după sine o modificare a tuturor celorlalte. În al doilea rând, orice model aparține unui grup de transformări./.../ așa încât ansamblul acestor transformări constituie un grup de modele” (Lévi-Strauss, 1978: 334).

Este evident că acest model de analiză structuralistă va fi aplicat frecvent în științele sociale unde indivizii și instituțiile sunt legați printr-un sistem de relații sociale ce formează un ansamblu integrat.

Concepția structuralistă conform căreia caracterul sistemic al oricărei structuri face ca orice modificare la nivelul unui element, care se află într-o intrarelaționare cu restul elementelor, să genereze o modificare a tuturor celorlalte, a fost îmbrățișată în arheologie de procesualiști (L.R. Binford 1983). În sensul de mai sus trebuie înțeleasă încercarea cercetării arheologice din ultimele decenii de a analiza structura socială, folosindu-se în acest scop de datele oferite de practicile funerare, de componența depozitelor sau de tipurile de habitat. Modificările în sistemul ideologic al unui grup de comunități a atras după sine modificarea ritului și ritualului funerar.

Funcția oricărei activități recurente – o ceremonie funerară, un ritual religios de consacrare sau de trecere, depunere de ofrande - este dată de rolul pe care îl joacă în viața socială ca întreg și contribuția pe care o are la menținerea coeziunii structurale.

Analizând societatea primitivă ca sistem, A. Radcliffe Brown observa că existența sau continuitatea structurii este menținută prin procesul vieții sociale, care constă în activități și interacțiuni ale ființelor umane individuale și grupurilor organizate, viața socială a comunității reprezentând însăși modul de funcționare a structurii sociale.

„Conceptul de funcție definit aici implică astfel noțiunea de structură, care constă dintr-un set de relații între entitățile elementare, continuitatea structurii fiind menținută de un proces vital alcătuit din activitățile elementelor componente” (Radcliffe Brown, 2001: 167).

O aplicare recentă în arheologie a modelelor etnografice legate de riturile de trecere, care reflectă diferite etape din viața indivizilor, a fost încercată de David Fontijn. Studiind depozitele de bronzuri din sudul Olandei, el consideră că depunerile de arme și de podoabe, legate, fie de anumite rituri de trecere, atestate etnografic, fie de îndeplinirea unor datorii față de divinitate, sunt înțelese ca reprezentarea opusului vieții reale și depuse în locuri specifice peisajului ambiant (Fontijn, 2002).

O bună parte din piesele de metal, interpretate ca forme de reprezentare a statutului social, sunt investite cu prestigiu și devin astfel „capital simbolic”. Referindu-se la felul în care societățile arhaice valorizează un anumit tip de schimburi și relații de comunicare supraregionale, P. Bourdieu arăta că

„aici trebuie făcut să intervină tot ce are legătură cu simbolicul, capitalul simbolic, interes simbolic, profit simbolic...Numesc capital simbolic orice categorie de capital (economic, cultural...), percepută conform unor categorii de percepție, unor sisteme de clasificare /.../ Capitalul simbolic este un capital cu bază cognitivă, fundamentat pe cunoaștere și recunoaștere” (Bourdieu, 1999: 120).

Mecanismele circulației bunurilor, esențial deosebite de ceea ce înțelegem astăzi prin acest proces, se bazează pe principiile reciprocității și redistribuției. Sistemul prestațiilor totale, întâlnit în societățile tradiționale implică nu atât persoane individuale, cât mai ales persoane morale (familii, clanuri), având ca rezultat crearea de legături și alianțe, dar și stabilirea de ierarhii. În interiorul acestui sistem al prestațiilor totale se conturează o formă de prestație de tip agonistic – „potlatch”. Circulația bunurilor poate fi înțeleasă atât ca redistribuire prin moștenire, sau sub forma schimburilor de daruri de tipul „dar contra dar”, dar și ca acumulare în vederea teaurizării. Mai trebuie avute în vedere și practicile de renunțare la obiecte prin depunerea lor în morminte, oferirea ca ofrande sau distrugerea intenționată (*potlatch*).

M. Mauss, studiind obiceiul schimbului de daruri în societățile primitive, arată că

„nu s-au constatat niciodată simple schimburi de bunuri, de avuții, de produse. În primul rând nu indivizii ci colectivitățile sunt cele care se obligă reciproc, schimbă și contractează /.../ În plus ceea ce se schimbă nu sunt numai bunuri, sunt înainte de toate formule de politețe, ospetii, ritualuri. Aceste prestații și contraprestații se prezintă mai degrabă sub formă de daruri” (Mauss, 1993: 40).

În aceste condiții schimbul de daruri funcționează și ca mijloc de consacrare a unei poziții, a unui statut privilegiat. „Obligația de a înapoia constituie adevăratul potlatch, în măsura în care el nu constă dintr-o distrugere pură /.../ potlatch-ul trebuie înapoiat cu dobândă.” (Mauss, 1993: 40). În aceeași lucrare autorul observă că în afara schimburilor de daruri care implică și distrugerea lor, există „altele cu spirit de competiție mai moderat în care contractanții rivalizează în cadouri. Am constatat aceste forme în lumea indo-europeană, în particular la traci” (Mauss, 1993: 44).

În depozitele preistorice piesele erau depuse într-un raport cantitativ specific, de multe ori ele fiind nefolosite ori distruse intenționat. De fapt această deteriorare a fost înțeleasă fie ca o fragmentare a valorii, fie ca dorința de a face un obiect inutilizabil, posibil în cursul unor ritualuri care precedau depunerea obiectelor (Nebelsick, 2000: 160).

Înțelegerea semnificației distrugerii rituale practică de populațiile primitive studiate etnologic poate oferi cercetării arheologice un model cu ajutorul căruia ar putea fi explicate unele situații concrete întâlnite în practica arheologică. Colin Renfrew și Andrew Sherratt plecând de la modelul etnografic consideră că în preistorie – respectiv în epoca bronzului și a fierului – schimburile de bunuri s-au realizat mai ales sub forma schimbului de obiecte cu valoare simbolică, piesele de metal având un rol esențial (Sherratt, 1976: 557). K. Kristiansen emite chiar ipoteza unei economii bazate pe bunuri de prestigiu (*prestige goods economy*) și rețele de schimb la mare distanță, create și susținute de elitele locale (Kristiansen, 1998: 3). S-a creat astfel o dependență între regiuni situate la mare distanță, având în vedere nevoia de materie primă dar și de produse finite. Astfel de rețele de schimb al bunurilor de prestigiu la mare distanță au fost identificate încă din epoca neolitică, un exemplu în acest sens sunt podoabele din scoica *Spondylus* (Séfériadès, 2010: 187).

În epoca bronzului reducerea minereului se realiza la locul extracției iar metalul rezultat intra în circulație sub formă de turte de minereu, lingouri sau obiecte finite (topoare, podoabe etc). Schimbări petrecute la un capăt al rețelei, puteau afecta comunități situate la sute sau mii de kilometri (Baron, 2007: 15). Așa se explică și influențele documentate în circulația pieselor de metal și în depunerile de bronzuri. Se poate astfel observa cum legăturile dintre spațiul egeean și cel vest- și nord-pontic se pot contura și prin intermediul unor piese care apar cu frecvență mai mică, dar care par încărcate de semnificații.

Este interesant de urmărit faptul că din perioada Bronzului mijlociu și până în bronzul târziu se poate sesiza prezența unor influențe sudice, venite din lumea miceniană (sau în sens mai larg egeo-anatoliană) în manifestările culturale de la noi (decorul de pe ceramica culturii Suci, piese de os, etc).

Începând cu sfârșitul epocii bronzului a început să fie observată răspândirea unor forme și motive decorative din aria culturilor Tei și Zimnicea Plovdiv în sud, situație întâlnită la Kastanas pe valea râului Axios și la Assiros (Hochstetter, 1982: 99). Elemente de tip Gârla Mare târzie și Babadag I au fost atestate în nivelul VII B 2 de la Troia, deci putem vorbi acum de o expansiune de la nord către sud (invers decât în epoca bronzului). În ce măsură aceste descoperiri sunt rezultatul unor incursiuni sau deplasări masive de populații din spațiile nord-dunărene sau, numai simple apariții datorate exportului, respectiv comunicării la distanță, nu putem încă stabili precis. Totuși, trebuie să amintim că de la Kastanas și până în Carpații Meridionali, în perioada anterioară nivelului Troia VII B 2 putem sesiza existența unui cerc cultural mai mare, definit în special prin vasul de tip kantharos, frecvent întâlnit în toate culturile bronzului târziu (Palincaș, 1996: 239).

În Oltenia, forma amintită este remarcată în cadrul fazelor Verbicioara IV-Va și sporadic în Gârla Mare, iar în Muntenia în fazele IV-V ale culturii Tei și în cultura Zimnicea Plovdiv. De fapt, cercul cultural amintit nu se extinde mult la vest de Olt ci cuprinde mai ales Muntenia și zona sud-estică a României. În momentul în care cultura Gârla Mare își întrerupe evoluția și noua modă ceramică, respectiv ceramica canelată care este legată de un anumit tip de forme, depășește spre est linia Oltului, acest cerc cultural își pierde însemnătatea.

Centralizarea și ierarhizarea societății se poate deduce și din specializarea producției de bronzuri care ar putea sugera existența unui centru de putere ce comandă aceste produse. În sprijinul acestei interpretări vine și răspândirea unor anumite tipuri de forme de turnare pe o anumită arie.

În contextul analizei structurilor sociale o atenție deosebită s-a acordat „spațiului locuit”. Analizând dispunerea spațială a locuințelor, a locurilor publice și a zonelor de cult din interiorul unei așezări, antropologi ca Malinowski, Paul Radin sau C. Lévi-Strauss au încercat să explice sistemele de înrudire, de formare și exercitare a puterii, sau de ierarhizare socială în interiorul societăților tradiționale (Lévi-Strauss, 1978: 158).

La toate societățile arhaice analizate este sesizată opoziția între spațiu locuit și teritoriul înconjurător, care este perceput ca un mediu ostil, impur. Referindu-se la acest aspect M. Eliade sublinia:

„Așezarea într-un teritoriu înseamnă de fapt consacrarea lui. Când așezarea nu mai este provizorie, ca la nomazi, ci permanentă, ca la sedentari, ea implică o hotărâre vitală, care privește existența întregii

comunități /.../ După ce am desprins valoarea cosmogonică a Centrului înțelegem mai bine de ce orice așezare umană repetă Facerea Lumii plecând de la un punct central” (Eliade, 2000: 29).

Faptul că în structura locuinței (înțeleasă ca element al spațiului locuit) este cuprins întregul simbolism cosmic, de la *axis mundi*, la prima piatră de temelie (înainte de depunerea căreia se practicau sacrificii), ne îndreptățește să presupunem ca posibile paralelele etnografice propuse pentru populațiile preistorice. Chiar dacă nu putem decât să bănuim întregul eșafodaj mitic ce ar fi putut sta la baza creării așezărilor umane, acestea, prin urmele constatate arheologic, ar putea oferi date cu privire la structura socială și economică a comunităților.

Studierea configurației spațiale caracteristice a fost reconsiderată de arheologia ultimelor decenii. S-au realizat diferite modele de cercetare a siturilor preistorice, cele magnetometrice fiind tot mai des utilizate în ultimii ani, cu rezultate extrem de relevante. Chiar dacă nu se încadrează în perioada cronologică discutată aici, trebuie amintite cercetările de magnetometrie desfășurate în mega-siturilor din arealul Cucuteni-Tripolje care au oferit rezultate spectaculoase (Rassmann, Ohlrau, Hofmann, Mischka, Burdo, Videjko, Müller, 2014: 101,132).

O altă abordare interesantă o constituie studiile de antropologie culturală. Pornind de la faptul că pentru a supraviețui, atât biologic cât și economic, comunitățile erau obligate să se implice în relații de schimb, relații condiționate de caracteristicile dezvoltării tehnice și sociale, Patrice Brun consideră că schimburile pot fi înțelese ca generând sfere de relații mai mult sau mai puțin ample (Brun, 1999: 31). Aceste sfere includ relațiile de căsătorie, de alianțe și de asocieri și schimb preferențial, și pot fi concepute ca având o poziționare grafică concentrică. Obiectele, variabile stilistic, devin instrumente cu ajutorul cărora arheologul poate să explice diferite aspecte cum ar fi distanțele până la care funcționează diversele relații, mărimea, forma și conținutul acestora, dar și fenomene care țin de natura puterii politice sau de tipul de ierarhie socială. Studiul distribuției spațiale a siturilor, analiza demografică și a diferenței de bogăție ori de monumentalitate a mormintelor și așezărilor, pot oferi date cu privire la structura socială a comunităților preistorice (Brun, 1999: 33). Este evident că decodificarea înțelesurilor culturii materiale este un proces anevoios, obiectele neavând o semnificație în sine, ci o multitudine de sensuri care pot să difere în funcție de context, de semnificant sau purtător și de cel care face interpretarea (Tilley, 1989: 190).

În perioada bronzului târziu și mai ales în prima epocă a fierului asistăm, se pare, la dispariția așezărilor mari, cu mai multe niveluri de locuire. Acest lucru ar putea fi explicat și prin transformările climatice petrecute la nivelul întregului continent. Pe baza cercetărilor palinologice, pedologice și arheozoologice întreprinse cu precădere în zonele învecinate spațiului carpato-dunărean, s-a constatat instalarea în această perioadă a unui climat rece și din ce în ce mai uscat. S-a presupus că aceste condiții climatice au favorizat creșterea ponderii activităților pastorale, fenomen cu implicații directe asupra tipului de habitat (Vulpe, 2003: 23).

Cu privire la rolul așezărilor întărite ar mai trebui făcute câteva precizări. În trecut cercetarea arheologică a accentuat mult rolul de apărare jucat de ele și s-a neglijat o altă funcție – aceea de reprezentare a prestigiului social. O astfel de funcție, de reprezentare a prestigiului social, a fost presupusă pentru fortificația de la Popești, jud. Giurgiu (Palincaș, 2004-2005: 44) și o putem extinde la cetățile fortificate de la începutul primei epoci a fierului din Oltenia (Lazăr, 2011: 127).

Apariția unor cetăți întărite la sfârșitul mileniului al II-lea pe spații largi ale Europei centrale și de sud-est, a fost interpretată ca o tendință de evidențiere a prestigiului șefului comunității, dar și a întregii comunități respective. În același sens au fost interpretate și unele depuneri rituale precum depozitul de bronzuri depus intenționat la intrarea cetății de la Kronach, din Franconia Superioară (Schauer, 1995: 165).

Tot ca o tendință de afirmare a identității sociale poate fi socotit și tumulul funerar, ridicat cu tendința vădită de a sublinia statutul social, atât prin energia socială consumată cu ocazia ridicării lui, cât și prin cantitatea și calitatea ofrandelor. Mormintele tumulare sunt menționate cu această funcție de reprezentare a statutului social și în izvoarele literare antice (Vulpe, 2001: 354).

În Oltenia, la Vârtop și Plopșor, județul Dolj, sunt cunoscute astfel de construcții tumulare, care au fost cercetate în primele decenii ale secolului al XX-lea și care este clar că au legătură cu ritualul funerar (Lazăr, 2011: 120). Se pare că odată cu apariția mormintelor tumulare, practicile funerare pot îmbrăca și o altă formă, trecându-se de la reprezentări individuale la reprezentări colective. La Lăpuș (Kacsó, 1990: 78) într-o fază inițială (Lăpuș I) sunt atestate morminte de incineratie (oase calcinate) însoțite de un bogat inventar ceramic și piese de metal (arme și podoabe). Într-o fază ulterioară (Lăpuș II), în aproximativ 10 tumuli întâlnim o situație aparent curioasă: au fost găsite numai resturi de la mai multe ceremonii funerare, adunate toate în câte un singur tumul, oasele umane fiind absente.

Biba Teržan, analizând aceeași necropolă (Teržan, 2005: 241), a arătat faptul că împărțirea în mai multe zone a acesteia ar reflecta distribuția mormintelor pe criterii de sex și de statut social. Grupul vestic ar fi aparținut unei elite în cadrul căreia se evidențiază în primul rând înmormântările de războinici (aceștia sunt reprezentați mai ales de arme și vase decorate cu incizii și cu protome zoomorfe sau proeminente), dar și de femei (mormintele cu piese de port și vase mari, canelate). Grupul sudic și estic, având un inventar mai modest și obiecte legate de prelucrarea metalelor (valve de turnare, unelte), ar reprezenta un segment social legat de meșteșugul prelucrării metalelor.

Cercetarea arheologică din ultimele decenii a arătat și a teoretizat faptul că depunerile funerare pot “codifica” date legate atât de structura socială cât și de ideologia, de mentalul colectiv al comunităților respective. În acest sens în analiza practicilor funerare se operează tot mai frecvent cu noțiuni cum ar fi aceea de *persoană socială*, înțeleasă ca o varietate de ipostaze (vârstă, rang social, sex, etc), ce definesc identificarea cu comunitate căreia îi aparține individul, sau de *energie socială* consumată în derularea unor practici funerare (Bailey, 2002: 23). A. Vulpe, discutând problematica legată de reprezentarea statutului social în epoca bronzului și la începutul epocii fierului arată că principala sursă de informație o constituie studiul necropolelor.

„Prin prisma acestora suntem în măsură să ne făurim o imagine asupra statutului social al indivizilor înmormântați și, implicit să încercăm a reconstitui sistemul de organizare a societății din care respectivii indivizi provin. La această categorie de informații se adaugă și date despre credințele grupurilor sociale în cauză, reflectate în obiceiurile funerare” (Vulpe, 2001: 353).

Studierea structurii spațiului funerar deschide mai multe posibilități de interpretare, cu condiția cercetării necropolelor în integralitatea lor (obiectiv rareori realizat). Doar astfel pot fi emise ipoteze cu privire la structura socială, dacă ținem cont de faptul că spațiul funerar poate fi privit și ca o afirmare a identității sociale.

Identificările colective bazate pe un ansamblu de practici religioase sau relații de înrudire, nu sunt suficiente pentru asigurarea unei identități etnice. J.M. Hall, analizând formele de expresie identitară pe care le putem găsi în cadrul societăților antice, respectiv în societatea greacă, subliniază faptul că adesea descendența dintr-un strămoș comun (deseori mitic), exprimată uneori sub forma unei genealogii, nu are neapărat o semnificație

etnică (Hall, 2000). O etnie nu este însă exclusiv produsul unor criterii obiective, existente independent de indivizii care o compun, ci mai ales conștiința acestor caracteristici comune, care devin importante și semnificative pentru comunitate, căpătând valoare simbolică în mentalul colectiv. Este și poziția împărtășită de M. Weber și antropologul norvegian F. Barth, care insistă pe interacțiune și relaționare:

„Trăsăturile de care trebuie să ținem cont nu sunt suma diferențelor obiective, ci doar cele pe care factorii activi înșiși le consideră semnificative...unele trăsături culturale sunt folosite de factorii activi ca semnale și mărci ale diferenței, în vreme ce altele nu sunt reținute”(Barth, 1995: 211).

Identitatea etnică este prin urmare un produs social, bazat pe o distincție de ordin simbolic. Uneori o comunitate își poate afirma identitatea etnică, în ciuda deosebirilor sesizabile dintre membrii ei.

Pornind de la teoriile lui Gustaf Kossinna care, la începutul secolului al XX-lea considera arheologia spațiului locuit (*Siedlungsarchäologie*), ca fiind legată de noțiunea de cultură materială, și corespunzând unui anumit popor, un timp îndelungat, cercetarea arheologică a fost dominată de încercarea de a pune semnul egalității între cultura materială, considerată ca fiind definitorie pentru „culturile arheologice” și identitatea etnică (Kossinna 1911). Mai mult chiar, urmărind elementele culturii materiale (ceramică, arme, unelte) caracteristice popoarelor din trecut, s-a crezut că se poate reconstitui harta mișcărilor de populații în antichitate. Astfel de abordări se mai practică în cercetarea arheologică, deși „eticizarea” culturilor arheologice a fost deseori criticată în ultima vreme (Niculescu, 2004-2005: 99), iar problema migrațiilor a fost privită cu mai multe rezerve, ele nemaifiind întotdeauna considerate responsabile de schimbările sesizate în cadrul culturii materiale (Vulpe, 2006).

Permanentă structurare și destructurare a trecutului mitic sau a celui istoric în mentalul colectiv pot deveni relevante pentru afirmarea unor identități de grup. Mobilitatea tuturor acestor factori (care nu sunt încremeniți ci permanent influențați atât de elementele exterioare cu care vin în contact, cât și de procesele evolutive proprii sistemului din care fac parte), fac deosebit de dificilă analizarea identităților etnice tradiționale actuale. Acest demers devine cu atât mai anevoios cu cât ne îndepărtăm în trecut. În preistorie, atunci când informațiile scrise lipsesc, singurele surse disponibile pentru cercetarea comunităților umane rămân descoperirile arheologice sau miturile care au ajuns până la noi sub diferite forme.

Încercând să ofere explicații sociologice și filologice simbolismului intrinsec reprezentărilor mitice, Georges Dumézil descoperă în societățile indo-europene o tripartiție funcțională legată de diviziunea în trei caste, sacerdotală, războinică și productivă, tripartiție care devine definitorie pentru întregul sistem de reprezentări simbolice (Dumézil, 2002). În această accepțiune sunt evidente motivațiile sociologice conferite miturilor, teogonia romană, indiană sau iraniană reproducând ierarhizarea celor trei funcții sociale fundamentale. Nu discutăm acum dacă modelul lui Dumézil este acceptat sau nu de majoritatea specialiștilor în studii indo-europene, ci îl folosim ca exemplu pentru a arăta că există diferite moduri și metodologii pentru „decodificarea” trecutului, iar descifrarea simbolismului mitic este una din ele.

În ce privește „limbajul” prin care culturile arhaice comunică cu noi, s-a subliniat de nenumărate ori că el este integrat unei ordini sacre, având funcții și puteri magice, metafora hrănind mitul, care la rândul lui, se relevă în metaforă. Astfel, așa cum arată M. Eliade: „sacru echivalează cu realitatea prin excelență” (Eliade, 1982: 14); iar omul poate trăi doar „într-o lume sacră deoarece numai o asemenea lume participă la ființă, există cu adevărat”. Tocmai de aceea, în concepția lor mitul „nu vorbește decât despre realitate, despre ceea ce s-a întâmplat cu adevărat” (Eliade, 1982: 62).

S-a discutat mult în literatura anglo-saxonă (Shanks, Hodder, 1995: 5; Hodder, 2001) și nu numai, despre faptul că arheologul contemporan judecă, în mod inevitabil, obiectele și situațiile concrete din săpături, după criterii total străine de contextul cultural pe care-l studiază, deoarece el aparține unei alte „lumi”, cu alte trăsături psiho-socio-culturale decât oamenii din trecutul îndepărtat, această distanță psiho-socială care se interpune între arheolog și artefact, alături de cea temporală, determinând opacitatea celui din urmă.

La fel ca și miturile sau practicile religioase, obiectele sunt încărcate de o simbolistică specifică mediului cultural din care provin, înglobează în sine o realitate simbolică. Clasificările și tipologiile folosite de arheolog pentru analiza artefactelor uniformizează semnificațiile, rupând obiectele de contextul lor, le subordonează unui model aprioric. Din acest motiv datele arheologice trebuie să interrelaționeze permanent cu teoriile (Tilley, 1989: 185). Nu este totdeauna sigur că acele criterii „stilistice” sau „estetice” pe care noi le considerăm semnificative, au fost considerate la fel și de olarul din trecut. Schimbările de „stil” au fost de multe ori asociate forțat cu înlocuirea unei culturi arheologice de către alta, sau cu schimbări în structura etnică a unor comunități. Schimbările survenite la nivelul unor anumite tipuri de artefacte pot fi explicate prin mutații economice sau simbolice, nu neapărat

prin influențe culturale liniar înțelese (ca oglindire a unor raporturi cronologice între grupuri umane, sau mai mult prin aport etnic).

Orice abordare a simbolurilor se bazează pe aportul mai multor discipline: antropologie, psihologie, psihanaliză, lingvistică, semiotică, logică, semiologie. Fiecare din aceste discipline își aduce partea ei de contribuție la definirea unor noțiuni de bază care sunt strâns legate de existența și funcționarea simbolurilor. Semnele lingvistice capătă înțeles prin diferență față de alte semne, iar relațiile dintre ele dau sens comunicării. Un semn sau un simbol este o convenție culturală care implică un semnificant și un semnificat (conceptul) (Saussure, 1998: 123).

Mergând pe același drum, E. Cassirer prin intermediul conceptului de „formă simbolică” transformă teoria simbolului într-o semiotică a culturii. Înțelegând formele culturii ca pe niște „medii artificiale” el observa că „omul trăiește într-un univers simbolic, nu într-unul numai natural. Limbajul, mitul și religia constituie părți ale acestui univers...Omul nu mai are ca animalul o raportare nemijlocită la realitate...El trăiește atât de mult în formele limbajului, în operele de artă, în simboluri mitice sau religioase, încât nu poate nicicum să cunoască sau să întrezărească ceva decât prin intercomunicarea acestor medii artificiale” (Cassirer, 1960: 39).

Înțelegerea raporturilor dintre semnificant și semnificat și analiza limbajului simbolic este adâncită de Ch. S. Peirce care consideră că

„Gândim numai în semne. Aceste semne mentale au o natură mixtă; părțile lor care sunt simboluri se cheamă concepte. Dacă un om produce un simbol nou o face prin gânduri care presupun concepte. Astfel, un simbol nou se poate dezvolta doar din simboluri” (Peirce, 1990: 299).

Lăsând la o parte orientările fenomenologice ale lui E. Husserl legate în special de „logica semnelor”, de semnificare și semnificație (Husserl, 1993) sau studiile de hermeneutică, care ne-ar îndepărta prea mult de subiectul nostru, să revenim la ideea simplă că un limbaj funcționează numai datorită naturii sale simbolice. Pentru demersul nostru sunt mai aproape încercările de dezvoltare a anatomiei gândirii simbolice întreprinse de J. Piaget și G. Durand, pentru care „simbolul nemaifiind de natură lingvistică nu se mai desfășoară într-o singură dimensiune” (Durand, 2000: 30).

Atunci când studiem societăți dispărute, la care avem acces doar prin date din domeniul arheologiei, observăm că studiul semnificațiilor simbolice, a relațiilor semnificant – semnificat, ca parte a teoriei limbajului, poate fi punct de pornire folositor pentru cercetarea și mai ales în teoria arheologică. Dacă considerăm obiectele și situațiile arheologice ivite în practica de teren ca

fiind purtătoare de semnificații, ca fiind simbolice și „grăitoare” cu privire la universul socio-cultural din care provin, atunci utilitatea aplicării în arheologie a metodologiilor folosite în domeniul lingvistic devine justificată. În fond, lingvistica este un sistem de semne care exprimă idei și seamănă din punct de vedere formal cu riturile simbolice sau cu miturile (Lévi-Strauss, 1978: 252).

Ceea ce structuralismul lingvistic a definit ca o construcție de bază pentru înțelegerea limbajului, relațiile dintre semn și sens, pot fi urmărite acționând în domeniul culturii materiale și la nivelul preistoriei, nu numai în analizele socio-antropologice aplicate comunităților contemporane. Dubla valență a semnului, aceea de semnificant, care implica „ imaginea acustică” în vorbire, devine în analiza noastră imagine vizuală, iar semnificatul, „concept” pe care îl regăsim la nivelul mentalului individual și colectiv.

În arheologia contemporană este tot mai frecvent teoretizată încercarea de a reformula înțelesurile culturii materiale, considerată ca o manifestare de practici simbolice structurate, pline de sensuri, aflată în permanentă relaționare cu socialul. Referindu-se la importanța semiologiei și a metodelor structuraliste de cercetare, Christopher Tilley, consideră limbajul o paradigmă pentru înțelegerea altor aspecte culturale (Tilley, 1989). Despre faptul că practicile culturale sunt încărcate de semnificații, despre rolul semnelor și simbolurilor care la un moment dat devin tot mai legate de statutul social al membrilor comunităților sau de statutul de putere, despre rolul ritualurilor și a simbolisticii legată de acestea în întărirea coeziunii sociale a comunității sau a grupului etnic, s-a discutat mult în ultima vreme (Geertz, 2000).

Diversitatea de statute sociale, activate diferit pe parcursul vieții, ne determină să observăm că afilierea etnică nu reprezintă în societățile arhaice singura determinantă majoră. Atunci când sesizăm la nivelul culturii materiale o anumită unitate stilistică este absurd să tragem concluzia că aceasta s-ar suprapune peste o anumită unitate etnică. De fapt, în realitate, se suprapun mai multe identități de grup: lingvistică, socială, ideologică (religioasă). Toate aceste „*identități*” sunt prezente mai mult sau mai puțin vizibil în cuprinsul unui grup cultural sau al unei culturi materiale investigate arheologic.

Referințe:

Bailey, D. (2002). *The Archaeology of Burial Mounds. Theory and Interpretation. In Pratiques funéraires dans l'Europe des XIII –IV s. av. J.C.*, Tulcea. 23-27

- Baron, J. (2007). Anthropological theory of exchange. In (ed. J. Baron, I. Lasak) *Long Distance Trade in the Bronze Age and Early Iron Age*, Proceeding Conference Wrocław, 2005, *Studia Archeologiczne* 40, Wrocław
- Barth, F. (1995). Les groupes ethniques et leur frontières/ Ethnic groups and their borders. In Poutignat P., Streiff-Fenart, J. ed. (1995). *Théorie de l'ethnicité*. Paris: Presses universitaires de France.
- Binford, L.R. (1972). *An Archaeological Perspective*. New York-London: New York: Seminar Press.
- Binford, L.R. (1983). *Working at Archaeology*, New York: Academic Press.
- Bourdieu, P. (1999). *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii./ Practical reasons. A theory of action*. București: Editura Meridiane.
- Brun, P. (1999). *La genese de l'état: les apports de l'archéologie/ The genesis of the state: the contributions of archaeology*. In *Les princes de la protohistoire et l'émergence de l'état*. Actes de la table ronde internationale de Naples, 1994. Naples, 1999. 31-42.
- Cassirer, E. (1960). *Was ist der Mensch? Versuch einer Philosophie der menschlichen Kultur/ What is man? Attempt at a philosophy of human culture*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Dumézil, G. (2002). *Căsătorii indo-europene și cincisprezece chestiuni romane/ Indo-European marriages and fifteen Roman affairs*. Iași: Editura Polirom..
- Durand, G. (2000). *Structurile antropologice ale imaginarului/ The anthropological structures of the imaginary*. București: Editura Univers Enciclopedic
- Eliade, M. (2000). *Sacru și profanul/ The sacred and the profane*. București: Editura Humanitas.
- Fontijn, D. (2002). *Sacrificial Landscapes. Cultural biographies of persons, objects and "natural" places in the Bronze Age of the Southern Netherlands 2300-666 B.C*. Leiden: Leiden University, Sidestone Press.
- Geertz, C. (2000). *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books.
- Hall, J.M. (2000). *Ethnic identity in Greek Antiquity*. Cambridge: University Press.
- Hodder, I. (2001) *Introduction: A Review of Contemporary Theoretical Debates in Archaeology*. In Hodder, I. ed. (2001) *Archaeological Theory Today*. Cambridge, UK: Blackwell Publishers.
- Hochstetter, A. (1982). *Spätbronzezeitliches und früheisenzeitliches Formengut in Makedonien und in Balkanraum/ Late Bronze Age and Early Iron Age in Macedonia and in the Balkans*. In Hänsel, B. ed. (1982). *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. Prähistorische Archäologie Südosteuropas* 1. 99-118.
- Husserl, E. (1993). *Despre logica semnelor (semiotica)/ About sign logic (semiotics)*. București: Editura Academiei.
- Kacsó, C. (1990). Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin/ Contributions to the knowledge of the late Bronze Age in northern Transylvania. Libotin Research, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2. 79-98.
- Kossinna, G. (1911). *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie/ The origin of the Germanic peoples. On the method of settlement archeology*. Würzburg: C. Kabitzsch.

- Kristiansen, K. (1998). *Europe before History*. Cambridge: University Press.
- Lazăr, S. (2011). *Sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României/ The end of the Bronze Age and the beginning of the first Iron Age in southwestern Romania..* Craiova: Editura Universitaria.
- Lévi-Strauss, C. (1978). *Antropologie Structurală/ Structural Anthropology*. București: Editura Politică.
- Mauss, M. (1993). *Eseu despre dar/ Essay on gift*. Iași: Institutul European.
- Nebelsick, L. (2000). Rent asunder: ritual violence in Late Bronze Age hoards. In *Metal Make the World Go Round. The supply and circulation of metal in Bronze Age Europe*. Proceeding Conference Birmingham 1977, Oxford.
- Niculescu, G.A. (2004-2005). *Archaeology, nationalism and "The history of Romanians"*. In *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, N.S., 48-49. 99-124.
- Palincaș N. (2004-2005). *Social Status and Gender Relations in Late Bronze Age Popești. A Plea for the Introduction of New Approaches in Romanian Archaeology*. In *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, N.S., 48-49. 39-54,
- Palincaș, N. (1996). Valorificarea arheologică a probelor 14C din fortificația aparținând bronzului târziu de la Popești/ Archaeological recovery of 14C evidence from the late Bronze Age fortification at Popești. In *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 47, 3. 239-288.
- Peirce, Ch.S. (1990). *Simbolul, în "Semnificație și acțiune"/ The symbol, in "Meaning and action"*. București: Editura Humanitas
- Radcliffe Brown, A.R. (2001). *Structură și funcție în societatea primitivă/ Structure and function in primitive society*. Iași: Editura Polirom
- Rassmann, K., Ohlrau, R., Hofmann, R., Mischka, C., Burdo, N., Videjko, M., Müller, J. (2014) High precision Tripolye settlement plans, demographic estimations and settlement organization. In *Journal of Neolithic Archaeology*, 16. 97-134 <https://doi.org/10.12766/jna.2014.3>.
- Saussure, F.de. (1998). *Curs de lingvistică generală/ General linguistics course*. Iași: Editura Polirom.
- Schauer, P. (1995). Stand und Aufgaben der Urnenfelderforschung in Süddeutschland/ Status and tasks of urn field research in southern Germany. In *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Monographien*. Bonn: RGZM, Bd. 35.
- Séfériadès, M.L. (2010). *Spondylus and Long-Distance Trade in Prehistoric Europe*. In Anthony, D.W., Chi, J.Y. eds. (2010). *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley, 5000-3500 BC*. New York: Princeton University Press. 179–190.
- Sherratt, A. (1976). *Resources, technology and trade: an essay in early European metallurgy*. In *Problems in Economic and Social Archaeology*, London: Duckworth.
- Shanks, M., Hodder, I. (1995). *Processual, postprocessual and interpretative archaeologies*. In *Interpreting archaeology: finding meaning in the past*, London, New York: Routledge. 3-29.

- Teržan, B. (2005). Metamorphose – eine Vegetationsgottheit in der Spätbronzezeit./ Metamorphosis - a vegetation deity in the Late Bronze Age. In Horejs, B. Jung, R. Kaiser, E. Teržan B. ed. (2005). *Interpretationsraum Bronzezeit. B. Hänsel von seinen Schülern gewidmet*. Bonn: UPA. 241-261.
- Tilley, C. (1989). Interpreting material culture. In Hodder, I. ed. (1989) *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*. London and New York, NY: Harper Collins Academic. 185-194.
- Vulpe, A. (2001). *Istoria Românilor/ Romanian History*, vol. I. București: Editura Enciclopedică.
- Vulpe, A. (2003). *Problema scitică în România/ The Scythian problem in Romania*. In *Identitate națională și spirit european: academicianul Dan Berindei la 80 de ani*. București: Editura Academiei Române. 122-123.
- Vulpe, A. (2006). Migrațiile. O temă arheologică și istorică. Modelul est-vest/ Migrations. An archeological and historical theme. The east-west model. In *Memoriile Secției de Științe istorice și arheologice*, 4, 31. 29-40.